

G. Luijten

De schenking van de surimono-verzameling van J. H. W. Goslings*

Natuurlijk speelt ijdelheid een niet geringe rol wanneer je zo'n verzameling aan het Rijksmuseum schenkt. Je bent je ervan bewust dat je naam aan de verzamelde objecten verbonden blijft en in die zin is het een mogelijkheid om de dood te overstijgen, vergelijkbaar met de manier waarop mensen ook in hun kinderen voortleven. Daarnaast is het aanvaarden van een collectie door een instituut als het Rijksmuseum de bevestiging dat de kwaliteit ervan wordt erkend.

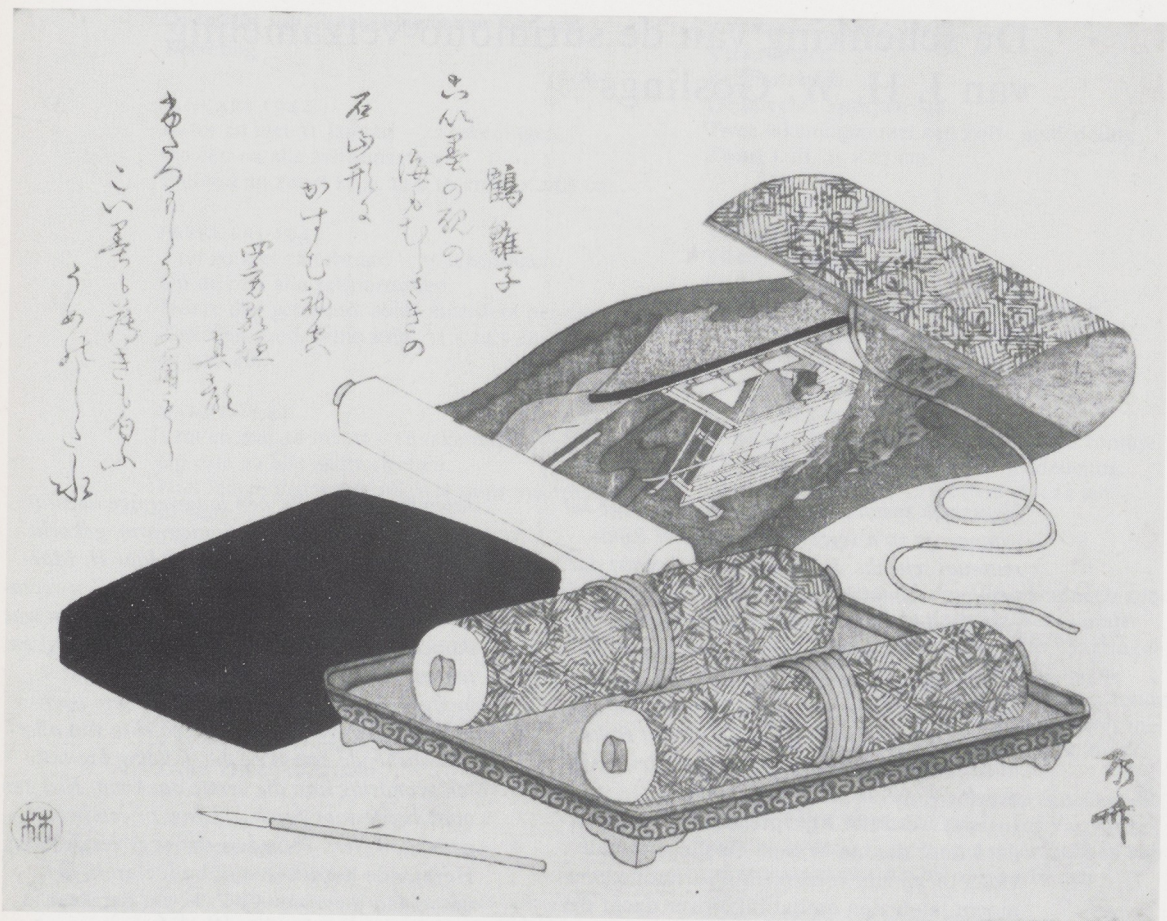
In 1991 werd het Rijksprentenkabinet benaderd door dr. Jan Willem Goslings met de vraag of hij zijn verzameling surimono eens mocht laten zien omdat hij erover dacht deze aan het museum te schenken. Toen de staf enthousiast op de collectie reageerde was de schenking snel een feit. De kwaliteit van de bladen is bijzonder fraai en de verzameling sluit goed aan bij wat er op dit gebied al in het museum aanwezig is. De kern daarvan wordt gevormd door het legaat van dr. J. A. Bierens de Haan uit 1958 bestaande uit 335 surimono van 48 verschillende kunstenaars.¹ Het merendeel is gepubliceerd in *Hokusai and his school*, deel drie van de bestandscatalogus van de Japanse grafiek uit 1982, die de jaren 1800-1840 beslaat, tevens de bloei-periode van de surimono.

Het verschijnen van die catalogus viel samen met het begin van Goslings' activiteit als verzamelaar maar hij was zich het bestaan ervan toen niet bewust. Dat kwam pas later. *Ik kwam ruim tien jaar geleden met mijn eerste*

Japanse prent thuis, een langwerpige decoratieve voorstelling in harmonicavorm, gekocht bij de Amsterdamse kunsthandelaar H. Marcus, waar ik toevallig binnen stapte. Een verzamelaar was ik toen niet. We hadden alleen wat ikonen, deels uit familiebezit, en kochten af en toe iets ter decoratie van ons huis, meest moderne kunst. Wel was er een zekere openheid en nieuwgierigheid ten opzichte van allerlei onbekende zaken en die houding lag ook ten grondslag aan die eerste aankoop. Niet een oude liefde voor Japanse kunst of een heel gericht streven. Toch zou dat snel veranderen. Herhaalde bezoeken aan handelaren, met name aan mevrouw C. P. J. van der Peet in de Spiegelstraat, wakkerden de belangstelling aan voor de Japanse prentkunst en die voor de surimono in het bijzonder.

De surimono wordt gerekend tot de gelegheidsgrafiek. Ze werden vaak in opdracht gemaakt als aankondiging van een muziekuitvoering of theaterstuk maar ook ter opluistering van persoonlijke gebeurtenissen, om het nieuwe jaar te vieren of het begin van de lente. *Ze vormen de bevestiging van de intieme, delicate band tussen de menselijke wereld in beweging en de stabiele wereld der natuur maar ook van de continuïteit tussen verleden en heden*, aldus Roger Keyes.² Het hoogtepunt van de populariteit van de surimono in Japan valt in de eerste dertig jaar van de negentiende eeuw toen kunstenaars als Hokusaki, Hokkei en Gakutei er hun krachten aan gaven. In de combinatie van

Afb. 1. Ryuryukyo Shinsai, Stilleven met rollen. Kleurenhouwsnede, 140 × 180 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

woord en beeld bezitten surimono vaak een hoge mate van verfijning, ze zijn zorgvuldig gedrukt en waren niet overal te koop zoals andere houtsneden, maar circuleerden in kringen van dichters en kunstenaars. Juist het privé-karakter en de kunstzinnige finesse van de surimono trokken Goslings aan: *De vraag waarom iemand juist deze prenten verzamelt, is moeilijk te beantwoorden. Misschien is hier dezelfde conclusie te trekken als die van Marlowe en Stein na het analyseren van het karakter van Lord Jim in het boek van Joseph Conrad: een romanticus. Een vreemde wereld die fascineert maar nooit te bereiken is. Een wereld van fijnzinnigheid en uiterlijke schoonheid die nooit geheel te doorgronden is.* Zijn nieuwsgierigheid naar de

betekenis en de achtergronden van de surimono heeft erin geresulteerd dat de groei van de verzameling gelijke tred heeft gehouden met die van de boekenkast met gespecialiseerde literatuur. Voor de heer Goslings werd de verzameling de belangrijkste bezigheid buiten zijn drukke loopbaan in het bedrijfsleven en de universiteit. Goslings studeerde economie aan de Universiteit van Amsterdam en begon zijn carrière bij AKZO. Na enkele jaren bij Elsevier en een langere periode bij Centaal Beheer in Apeldoorn, waar hij lid was van de Raad van Bestuur, maakt de heer Goslings nu deel uit van de hoofddirectie van het Algemeen Burgelijk Pensioenfonds in Heerlen. Zijn specialiteit betreft de beleggingen van het fonds.

Hij promoveerde in 1976, doceerde een tijd lang aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam, en is nu hoogleraar aan de Universiteit van Maastricht inzake financiering en beleggingen. *Het is ongelooflijk hoe ontspannend het bezig zijn met zo'n verzameling kan zijn naast die veeleisende beroepsmatige activiteiten. En dan de opwindning wanneer er weer iets nieuws bijkomt.*

Toen de heer Goslings zijn verzameling aan het museum schonk bestond deze uit 222 surimono en vier complete, in albums uitgegeven reeksen. Daarnaast is er een groep van 39 zogenaamde type B-copieën van surimono, omstreeks 1890 gedrukt van nieuw gesneden houtblokken en van belang omdat de oorspronkelijke drukken in een aantal gevallen niet meer bekend zijn.³ Het merendeel van de prenten is afkomstig van in Japanse grafiek gespecialiseerde Nederlandse handelaren die de belangstelling van de verzamelaar kennen. Enkele bladen werden in het buitenland verworven.

De thematiek die in de surimono aan de orde komt is veelzijdig maar ook gecompliceerd, hetgeen nog versterkt wordt door de voor ons vaak moeilijk te doorgronden tekstuele toevoegingen.⁴ Desondanks overheerst er een zekere eenvoud en directheid in de vormgeving die de toegankelijkheid verhoogt. Goslings heeft vanaf het begin een duidelijke voorliefde gehad voor stillevens. *Als particulier verzamelaar hoeft je niet zo naar compleetheit of representativiteit te streven, zoals een museum. Je kunt je beperken tot een bepaald genre of je toeleggen op enkele kunstenaars. De bijna abstracte kwaliteit van veel van die zorgvuldig gecomponeerde stillevens waarin vorm en kleur bepalend zijn heeft mij steeds getrokken. Ze zijn heel geconcentreerd en tegelijk simpel van opbouw en hebben daardoor iets tijdloos.* Een voorbeeld van dit type en een van de eerste aankopen is het *Stillevens met rollen* van Ryuryukyo Shinsai, een van de meer oorspronkelijke navolgers van Hokusai (afb. 1). Op een lakblad liggen twee rollen. Schuin hierachter ligt een ontrolde voorstelling waarop een figuur is afgebeeld die vanaf een veranda uitkijkt over een rivier. Op de voorgrond zien we een inktsteen en een penseel.⁵

Afb. 2. Kubota Shunman, *Stillevens met lap stof*, ca. 1800. Kleurenhoutsnede, 195 × 83 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

Van een vroegere generatie dan Shinsai is Kubota Shunman (1757–1820), die behalve schilder en ontwerper van houtsneden ook een vooraanstaand dichter was, hetgeen mogelijk mede verklaart waarom hij zich zo intensief met de surimono heeft beziggehouden. Door toevoeging van zijn ingenieuze en vaak humoristische poëzie zijn Shunmans prenten rijk aan betekenis. Toch is de vorm

Afb. 3. Kubota Shunman, *Stilven. Kleurenhoutsnede*,
103 × 182 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum,
Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

steeds eenvoudig. Shunman geldt als degene die het stilven in de surimono heeft geïntroduceerd en onder zijn surimono's bevinden zich verschillende hoogtepunten in dat genre. Voorbeelden daarvan in de verzameling Goslings zijn een typisch stilven in een staand formaat met alleen een lap stof met een patroon in rood en groen waar doorheen banden gevlochten zijn ter bevestiging (afb.

2). Op de voorgrond zijn twee kammen waarneembaar van een eensnarig instrument, die louter om hun karakteristieke vorm in de compositie lijken te zijn opgenomen: van het instrument is verder niets afgebeeld. Uiterst subtiel van opbouw is een andersoortig stilven van Shunman dat geheel bestaat uit vegetatieve elementen (afb. 3). Samen vormen ze een afgewogen compositie waarin de kunstenaar een ingenieus spel speelt met overlapping. Het opgekrulde blad is met een heel fijn patroon bedrukt.

Tussen de surimono met een meer genre-achtige iconografie valt een bijzonder en zeldzaam sneeuwlandschap op van Shinsai waarin prominent een vrouw staat met een parasol (afb. 4). Het blad is prachtig van kleur. De vrouw draagt een hemelsblauwe kimono en een zwarte kap en de bediende, die haar behulpzaam is bij het aantrekken van een sandaal, is gehuld in een effen roodbruine mantel. Op de voorgrond is een sneeuwpop te zien in de vorm van een konijn

Afb. 4 (linksonder). Ryuryukyo Shinsai, *Vrouw en haar bediende in een winterlandschap*. Kleurenhoutsnede, 138 × 186 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

Afb. 5 (boven). Katsushika Hokusai, *Kalligrafieles*, ca. 1800–1806. Kleurenhoutsnede, 138 × 186 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

Afb. 6 (onder). Hannichian Ame (?), *Acteur in de rol van courtisane*, ca. 1820. Kleurenhoutsnede, 210 × 177 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

dat is weergegeven door middel van blinddruk, zonder gebruik van contouren. Niet minder eenvoudig is een surimono van Hokusai, *De Kalligrafieles* (afb. 5), uitgevoerd in alleen geel en zwart. De handeling is op een aandoenlijke manier weergegeven door de vrouw de penselende hand van de leerling te laten sturen.

Surimono waarvoor Goslings in zijn verzameling in de loop der tijd steeds meer ruimte is gaan reserveren zijn die met acteursportretten. De prent waarop een acteur is afgebeeld in de rol van een courtisane (afb. 6) is niet in Edo ontstaan maar in Osaka, omstreeks 1820. Hij is gedrukt in een voor die stad kenmerkende techniek waarin het effect van het vervloeien van kleuren belangrijk is. Het blad is voorzien van de signatuur Hannichian, een kunstenaarsnaam die in de literatuur niet wordt vermeld. Mogelijk is het het werk van een – verdienstelijk – amateur. Veel bewegelijker is de bonte *close-up* van een van de toneelspelers uit het Danjūrō-geslacht, Nidaime Dai Hakuen Danjūrō II (1688–1758) door de kunstenaar Utagawa Toyokuni II (1777–1835) (afb. 7). De acteur is afgebeeld in de rol van een van de twee sogabroers Yanone Goro, terwijl hij zijn pijl scherpt. Yanone betekent pijlpunt. In het verhaal grijpt de held een radijs van een verkoper om zijn paard aan te sporen op weg naar de redding van zijn broer.⁶

Goslings heeft recent een aantal van de beroemde Danjūrō-portretten aan zijn verzameling toegevoegd die door Toyokuni en Kunisada zijn ontworpen. Het portret van de acteur Danjūrō VII in de rol van Urashima Tarō door Kunisada (afb. 8) verwierf hij al in 1985. We zien de toneelspeler zittend op de grond met een hengel in zijn hand. De prent is gedrukt met gebruikmaking van goud- en zilverpoeder en heeft een rijk maar ingetogen kleurenschaal van oranje-rood, olijfgroen en bruin. De titel van de serie luidt *Tatsu no miyako*, het paleis van de Drakenkoning. Boven de titelcartouche bevindt zich het meniekleurige embleem van het poëzie-genootschap Taikogawa. Het gedicht is geschreven door de leider Dondontei Wataru. De prent is afkomstig uit de collectie van Catherine Ball wier spiraalvormige

Afb. 7. Utagawa Toyokuni I, Danjūrō II in de rol van Soga no Goro, 1825. Kleurenhoutsnede, 199 × 184 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.
Afb. 8 (onder). Utagawa Kunisada, Danjūrō VII in de rol van Urashima Tarō. Kleurenhoutsnede, 189 × 172

mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

Afb. 9. Utagawa Kunisada of zijn school, Liefdespaar, ca. 1850-1860. Kleurenhoutsnede, 183 × 63 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

Afb. 10. Utagawa Kunisada of zijn school, *Liefdespaar dat een shunga-album bekijkt*. Kleurenhoutsneede, 89 × 123 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Schenking J. H. W. Goslings.

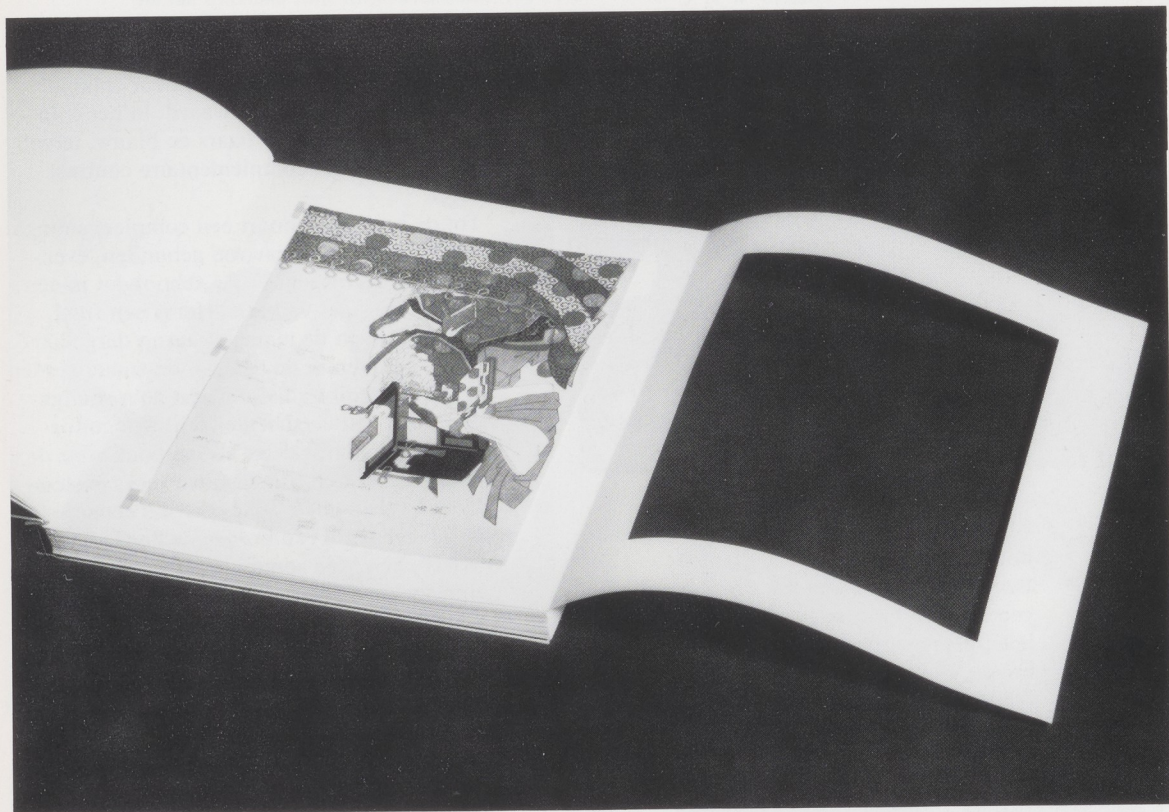
verzamelarsstempel in de rechterbenedenhoek is afgebeeld. Een zeldzamere categorie surimono die in de verzameling Goslings bijzondere aandacht heeft gekregen, is die met erotische voorstellingen, shunga genaamd: *Het is een fascinerend aspect van de Japanse cultuur en de totaal ongegeneerde en vrije manier van uitbeelden in de shunga heeft een heel eigen esthetiek, die fantastische elementen bevat. In hun dagboek nuanceren de gebroeders de Goncourt de obsceniteit van deze prenten en spreken heel mooi van het 'schilderachtige landschap van de geslachtsdelen'.* Shunga (letterlijk: lentscènes) zijn veelal als series verschenen. Van één reeks uit de periode 1850-'60, die in de literatuur niet is beschreven, is in de verzameling het omslag aanwezig en ook een aantal bladen dat een merkwaardig langgerekt formaat heeft. Ze waren bij aankoop met de achterzijde tegen elkaar geplakt maar worden nu separaat bewaard. De voorste prent bevat steeds een uitgewerkte shunga met mooie druk en poeders, de opgeplakte achterkant is op dunner papier gedrukt, is eenvoudiger van uitvoering en bevat ook niet-shunga voorstellingen, waardoor de samenhang niet duidelijk is. Het formaat heeft aan de ontwerper, Kunisada of iemand uit zijn school, ongewone compositorische oplossingen ontlokt. De uit-snedes zijn heel origineel. Op een van de prenten wordt een vrouw van achteren door

een man benaderd (afb. 9). Zijn eikel is juist zichtbaar. De vrouw houdt haar losvallende kimono opzij terwijl zij naar hem omkijkt. De kleuren zijn goed bewaard: in het coloriet overheersen diep paars en blauw, terwijl helgeel voor het complementaire contrast zorgt.

Tot de boekjes behoort een compleet shunga album, in harmonicavorm gebonden, eveneens van Kunisada of zijn school dat in een volmaakte staat verkeert. Het is een fraai voorbeeld van de manier waarop dergelijke kleine prenten in de tijd van ontstaan werden verspreid. Een traditie wil dat zo'n shunga-reeks met een verscheidenheid aan coïtus-houdingen dienst deed als leerboek voor de jonge bruid. Een titel van een reeks is *Acrobatisch vertier in de lente of Tōsei hengezūkushi*: een serie van beroemde gedaanteverwisselingen.⁸ Op sommige prenten wordt de zinneprikkende functie toegelicht: we zien liefdesparen tijdens het vrijen shunga-scènes bekijken (afb. 10). De zeer expliciete voorstellingen moeten gezien worden in het licht van een verstrekkende vruchtbaarheidcultus in Japan waarin de aandacht voor geslachtsorganen vanouds een belangrijke rol speelde. Onder het Tokugawa regime aan het begin van de 18de eeuw was de productie van shunga-prenten verboden maar die censuur kon de circulatie van deze prenten in particuliere kringen niet voorkomen, de kringen waarin ook de surimono omgingen. De aandacht voor shunga in de collectie Goslings is gelukkig voor het Rijksprentenkabinet omdat dat aspect altijd onderbelicht is gebleven. Het ontbrak in de verzameling Bierens de Haan en ook later heeft men, waarschijnlijk door de zeer openlijke seksualiteit van de prenten, nooit pogingen ondernomen om het gemis goed te maken. Hoe aardig zo'n 'inhaalactie' ook is, het vullen van leemten in de Rijksprentenkabinet-verzameling heeft bij de aankopen door Goslings nooit voorop gestaan. Daarvoor is de beslissing te recent genomen en bovendien heeft de verzamelaar zich toch in de eerste plaats door zijn eigen smaak laten leiden. Er zijn enkele prenten waarvan al een exemplaar in het museum aanwezig is, maar die verschillen zozeer wat afdruk betreft dat

Afb. 11. Album uit de verzameling J. H. W. Goslings, vervaardigd door L. L. Ariëns Kappers-van der Peet, Amsterdam. Het album ligt open bij Yashima Gakutei's, Het aanbieden van de eerste kleding van het jaar.

Afb. 12 (onder). Hetzelfde album met blad in dichtgeslagen toestand.

het juist interessant is ze voor onderlinge vergelijking in tweevoud beschikbaar te hebben. Een bijzonder geval zijn twee boekjes van Yashima Gakutei (1786?–1868) waarin

12 afbeeldingen zijn opgenomen die ook bekend zijn als de surimono-serie *Edo meisho mitate junishe* waaruit vier bladen in het Rijksprentenkabinet aanwezig zijn.⁹

De heer Goslings heeft kenbaar gemaakt dat hij zal blijven verzamelen. Hij beschouwt zijn verzameling niet als afgerond maar als iets in wording en hij heeft uitbreiding van de schenking als mogelijkheid in het vooruitzicht gesteld. Dat bij toekomstige aankopen nadrukkelijker van de gehele collectie van het Rijksprentenkabinet zal worden uitgegaan ligt voor de hand en de stimulerende uitnodiging is gedaan aan de conservatoren om te signaleren wat er van belang op de markt is. De verzameling is overgedragen met het recht van vruchtgebruik. Dat betekent in de praktijk dat de prenten doorgaans aanwezig zijn in het museum, waar ze door geïnteresseerden bestudeerd kunnen worden maar dat er wel eens een groep kan ontbre-

ken omdat de verzamelaar er enige tijd zelf over wil beschikken. Dat is eenvoudig te realiseren omdat het museum heeft besloten de verzameling voorlopig bij elkaar te houden en niet te laten opgaan in het grotere geheel. Zo blijft het onderscheid aanwezig tussen het tot nu toe in boekvorm gecatalogiseerde deel van de collectie van het Rijksprentenkabinet en hetgeen daar later aan is toegevoegd. De beslissing om de verzameling voorlopig apart op te bergen hangt ook samen met de unieke manier waarop de heer Goslings zijn prenten heeft bewaard. Ze zijn in de volgorde van aankoop geordend en gemonteerd in met de hand uit zuurvrij papier gemaakte albums van elk 25 bladen. De bladzijden van de albums zijn uitklapbaar en uit het rechterstuk wordt, nadat een nieuwe prent met behulp van lipjes is ingeplakt, een venster gesneden ter grootte van de prent (afb. 11). In dichtgeklapte toestand werkt zo'n venster als een passe-partout (afb. 12). Bij het doorbladeren schuren de prenten niet over een ander blad en ze zijn eenvoudig in te voegen of te verwijderen. Het is een praktische oplossing voor een dergelijke omvangrijke verzameling en tekenend voor de zorg waarmee deze steeds omringd is geweest. Vanuit die zorg is ook de beslissing genomen om de prenten later niet aan hun lot over te laten maar ze in het Rijksmuseum onder te brengen, een beslissing waarvoor het museum hier nogmaals graag zijn dank betuigt.

Noten

* Dit artikel is tot stand gekomen in samenspraak met de heer Goslings die ook een hand had in de keuze van de afbeeldingen. De informatie over de prenten, uitgebreid met allerlei bijzonderheden over surimono en toelichtingen op het ontstaan van de collectie is door de verzamelaar gebundeld in een boekwerk, waarvan zich ook een exemplaar in het museum bevindt.

¹ Zie K. G. Boon, 'Surimono uit het legaat van Dr. J. A. Bierens de Haan', *Bulletin van het Rijksmuseum* 6 (1958), pp. 38-42. De gehele collectie Bierens de Haan is te reconstrueren aan de hand van de cumulatieve 'index of collections' in Ch. van Rappard-Boon, *The Age of Yoshitoshi* (Catalogue of the collection of Japanese prints v), Amsterdam (Rijksmuseum), Maarssen/'s-Gravenhage 1990, p. 186.

² R. Keyes, *The Art of Surimono. Privately published Japanese woodblock prints and books in the Chester Beatty Library, Dublin*, Londen, New York 1985, pp. 13-40. Zie ook M. Forrer, *Egoyomi and surimono. Their history and development*, Uithoorn 1979.

³ R. Keyes, 'Copies of Square Surimono', *Ukiyo-e Studies and Pleasures. A Collection of essays on the art of Japanese prints by members of the Society for Japanese Arts and Crafts*, 's-Gravenhage 1978, pp. 57-67.

⁴ Zie voor een toelichting op de relatie tussen woord en beeld Ch. van Rappard-Boon, *Hokusai and his school. Japanese prints c. 1800-1840* (Catalogue of the collection of Japanese prints III), Amsterdam (Rijksmuseum) 1982, pp. 7-12.

⁵ Het zegel in de linkerbenenhoek is vermoedelijk van Hayashi. Zie M. Forrer, 'Collectors' seals (Study in progress)', *Andon* nr. 12 (1983), pp. 1, 9, nr. 1A2.

⁶ Zie voor deze prent en de hele reeks Ch. van Rappard-Boon, *Hiroshige and the Utawaga school. Japanese prints c. 1810-1860* (Catalogue of the collection of Japanese prints IV), Amsterdam (Rijksmuseum) 1984, p. 66, nr. 109.

⁷ Ze [Japanse erotische prenten] zijn vrolijk, amusant en strelend het oog. Ik kijk ernaar los van de obsceniteit die erin aanwezig is, maar die er niet in aanwezig lijkt te zijn en die ik trouwens ook niet zie, omdat er in de eerste plaats een zo rijke fantasie uit spreekt. De felheid van de lijnen, de onverwachte manier waarop de mensen gemeenschap hebben, de wijze waarop de vorige elementen gerangschikt zijn, de grillige uitbeelding van houdingen en voorwerpen, het schilderachtige - om zo te zeggen het landschap van de geslachtsdelen ... Hier geciteerd uit E. en J. de Goncourt, *Dagboek* gekozen, vertaald en bezorgd door L. van Maris, Amsterdam 1985, pp. 125-126.

⁸ Zie T. en M. A. Evans, *Shunga. The art of love in Japan*, New York 1975; J. H. W. Goslings, 'Two surimono shunga albums', *Andon* nr. 34 (1989), pp. 41-46 en R. S. Keyes, *The Male Journey in Japanese Prints*, Berkeley, Los Angeles, Londen 1989, p. 90.

⁹ De vier prenten, die omstreeks 1835 moeten zijn ontstaan, zijn opgenomen in Van Rappard-Boon, *op.cit.* (noot 4), pp. 137-138, nrs. 262-265.